

Mek Brajd smatra konverziju u Istočnoj Evropi normalnim prirodnim "povinovanjem pravilima ljudskog ponašanja", a iznenađuje ga samo brzina zaokreta koji je "u osnovi dobra stvar". Ova ocena paušalna je i nediferencirana, jer uopštava raznorodne motive, uzroke i obrasce umerenije i isključivije konverzije. Tek kada se uzroci pažljivo raščlane, moguće je samo neke od njih uvažiti kao opravdane i normalne. Ne manje je važno objasniti zašto u užem naučnom pogledu (u slučajevima doslednog davanja prioriteta marksizmu, a što nije podrazumevalo nipodaštavanje drugih pristupa) neki vodeći intelektualci u Jugoslaviji nisu konvertirali? Da li to nisu učinili zbog dogmatizma, ili izuzetne složenosti i stupnja promišljenosti opredeljenja, koja je sprečavala konverziju jer bi u slučaju zaokreta bio doveden u sumnju celokupni plodni opus?

Konverziju treba odvajati od nužnog naučnog sazrevanja. Ovo drugo označava izmenu, pa i napuštanje pojedinih gledišta, promenu njihovog obrazloženja, ali sve to uz očuvanje ključnih duboko promišljenih svetopoglednih nazora. Grubo rečeno nisu konvertirali: (1) oni koji su bili na distanci od užarenog prihvatanja marksizma (tj. nisu marksizam shvatali kao najautentičniju osnovu praktične emancipacije i spasenja podvlašćenih već više kao oblik objašnjenja društvene stvarnosti kom su davali prioritet nad drugim), i (2) koji su bili na distanci od ideološkog marksizma i političkog angažovanja uopšte. Dakle važan uslov marksističke postojanosti bila je trajna distanca od njegove politizovane (službene, ali i disidentske) verzije. Kontinuitet opredeljenja osiguravala je privrženost prosvetiteljskom jezgru marksizma, a ne politizovanim verzijama marksizma, dok je na drugoj strani odveć strasno prihvatanje ili službenog ili autentične verzije izabranog marksizma, bilo važan uzrok nepostojanosti i kolebljivosti opredeljenja. Oportuni zaokreti ovde nisu uzeti u obzir jer teorijski nisu poučni. I naučnike u krizama zahvataju različita osećanja lične ili grupne ugroženosti koja narušava osećajno-saznajnu organizaciju i ravnotežu opredeljenja. Kada strasti naruše distancu kao uslov odmerenosti, doslednost gubi prioritet, iščezava diferenciranost i dijalektičnost pristupa, a jača sklonost ka manihejskom mišljenju. Osim toga, kod stvaralačke inteligencije jača stalno prisutna strast u obliku pretenzije na sazajni monopol, čije priznavanje posredno obezbeđuje različite povlastice (bogatstvo, moć, ugled). Stvaralačka inteligencija u krizi nije uspešnije od drugih intelektualnih grupa odolela pomenutim strastima.

Još nekoliko napomena povodom nekih raširenih oblika tumačenja konverzije. Konverziju bi bilo jednostrano označiti samo kao manje-više spontanu smenu obika autoritarnog kolektivism, tj. zamenu socijalizma nacionalizmom. Ovim se zamagľjava ili ignoriše drugi rukavac konverzije, tj. prelaz od marksizma ka apologiji kapitalizma. Pisci koji glavni pravac konverzije vide u neprekinutoj liniji kolektivističkog totalitarizma, tj. drže da suštinske konverzije u stvari nije ni bilo, potcenjuju društvenoekonomski sadržaj idejnog obrta. Reč je u osnovi o formalnom liberalnom viđenju kontinuiteta tzv. totalitarnog kolektivism: od partijsko-komunističkog ka nacionalističkom. Ovde se, po pravilu, ne vodi računa o njihovim kvalitativnim razlikama. Koliko god bila monopolska i autoritarna, komunistička ideologija ne može se izjednačavati sa autoritarnim nacionalizmom. Verovatno je i prikrivanje skrivenih napetosti između jugoslovenskih naroda u socijalizmu donekle sprečavalo njihovu javnu obradu. To je verovatno oživelo ranije strahove i nepriznate bolne gubitke i olakšalo provalu nacionalizma. Ali je pogrešno tvrditi da je pre svega neprevladana prošlost uzrok građanskog rata i rasula. To su, pre svega neprevladani problemi sadašnjice koji traže vraćanje u